

УДК 811.161.3

ТЫПЫ СУВЯЗІ СКАЗАЎ У СКЛАДАНЫМ СІНТАКСІЧНЫМ ЦЭЛЫМ

Аўтар: Шаршнёва Вольга Мікалаеўна, кандыдат філалагічных навук, дацэнт.

Кантактная інфармацыя: 212002 г. Магілёў, вул. Астроўскага, д. 44, кв. 5; тэл.: (8-0222) 45-51-03.

Апісанне: У артыкуле ідзе гаворка аб стылістычнай функцыі розных тыпаў сувязі сказаў у складаным сінтаксічным цэлым (звышфразавым адзінстве). Дзецца характарыстыка ланцуговай, паралельнай, змешанай і далучальнай сувязі на прыкладзе літаратурна-мастацкіх тэкстаў беларускіх пісьменнікаў. Пацвярджаецца, што схільнасць да пэўнага тыпу сувязі сказаў можа ўплываць на фарміраванне індывідуальнага аўтарскага стылю.

Description: The article is devoted to the stylistic feature of different types of sentences' communication in complex syntactic whole (super-phrasal unity). A description of the chain, parallel, miscellaneous and connecting communication on the example of literary texts of Belarusian writers is given. It is suggested that different types of sentences' communication affect the formation of the individual author's style.

Галіна прымянення распрацоўкі: Філалогія.

Укараненне распрацоўкі: МДУ імя А.А. Куляшова, 2015 г.

Асноўныя перавагі распрацоўкі: У артыкуле ідзе гаворка аб стылістычнай функцыі розных тыпаў сувязі сказаў у складаным сінтаксічным цэлым. Пацвярджаецца, што схільнасць да пэўнага тыпу сувязі сказаў можа ўплываць на фарміраванне індывідуальнага аўтарскага стылю.

Уводзіны

Складанае сінтаксічнае цэлае семантычна вылучаецца з тэксту і ўяўляецца як структураваны комплекс. Сказы, з якіх яно арганізуецца, могуць быць тэматычна абмежаваны, аднак колькасць яго кампанентаў папярэдне не вызначаецца і залежыць ад сэнсавага аб'ёму выказвання, імпліцытнай інфармацыі і інш. У межах складанага сінтаксічнага цэлага сказы звязваюцца лексічна і граматычна. Прычым толькі першы сказ адносна самастойны, аўтасемантычны. Залежныя, сінсемантычныя сказы маюць выражаныя моўнымі сродкамі паказчыкі сэнсавай і фармальнай завершанасці ад папярэдніх сказаў і сувязі з наступнымі сказамі.

Асноўная частка

У лінгвістычнай літаратуры вылучаюць тры асноўныя тыпы сувязі сказаў у праявінай страфе – ланцуговую, паралельную і далучальную. Больш распаўсюджаная сувязь – ланцуговая. Прынцып яе арганізацыі наступны: тая частка папярэдняга сказа, якая змяшчала новае, становіцца ў наступным сказе ўжо зыходным зместам, які ў сваю чаргу патрабуе дадатковага тлумачэння. Ланцуговая сувязь адлюстроўвае паслядоўны рух думкі

ў звязным маўленні і ўтвараецца з дапамогай спалучэння лексічных, марфалагічных і сінтаксічных паўтараў (адпаведна – злучнікаў, злучальных слоў, часціц, прыназоўнікаў, займеннікаў або іншых дэйктычных слоў). Прааналізуем тыповы прыклад ланцуговой сувязі:

Выйшаўшы са староожкі, Аўсееў спыніўся і прыслухаўся. Пасля святла з грубкі, хоць і мізэрнага, у гэтай цемрадзі нічога не было відаць – адно шапаценне дажджу ды сутаргавыя парывы ветру. Байца адразу аханіла восеньская начная няўтульнасць, цела скаланулася ад волкіхдрыжыкаў, ён наставіў каўнер і нерашуча ступіў у змрок ночы.

Пад чаравікамі чыякала гразь, лапацеў і лапацеў дождж па намоклай спіне, пілотцы, і невясёлае прадчуванне ўсё глыбей і глыбей караскалася ў душу байца (В. Быкаў. Жураўліны крык).

Як відаць з прыведзенага ўрыўка, аб'яднанню сказаў у складанае сінтаксічнае цэлае спрыяе сінанімічная замена і лексічны паўтор (Аўсееў, баец, ён), аднастайнасць часаватрывальных форм падкрэсленых дзеясловаў; канкрэтызацыя наступнымі сказамі зместу папярэдніх (услухаўся, таму што нічога не было відаць; ступіў нерашуча, таму што невясёлае прадчуванне ... караскалася ў душу байца).

Ланцуговы тып сувязі прадугледжвае тэма-рэматычную арганізацыю маўленчай плыні: кожны наступны сказ развівае, удакладняе папярэдні. Паколькі галоўнай прыкметай такой сувязі выступае структурная суаднесенасць сказаў, варта адзначыць яе схільнасць да экспліцытнасці. Як правіла, сама па сабе ланцуговая сувязь не мае дадатковай эмацыянальна-экспрэсіўнай афарбоўкі, і таму можна гаварыць як аб яе стылістычнай нейтральнасці, так і аб здольнасці выкарыстоўвацца ў любым з тыпаў маўлення – апавяданні, апісанні ці разважанні.

Другім сродкам аб'яднання сказаў у складанае сінтаксічнае цэлае з'яўляецца паралельная сінтаксічная пабудова яго кампанентаў, паўтор іх сінтаксічнай структуры. Пры паралельнай сувязі сказы не звязваюцца адзін з адным, не нанізваюцца паслядоўна, а супастаўляюцца (супрацьпастаўляюцца) або адлюстроўваюць пералік пэўных дзеянняў, падзей, з'яў. Сказы, аб'яднаныя ў складанае сінтаксічнае цэлае пры дапамозе паралельнай сувязі, адносна самастойныя па змесце, менш залежаць ад кантэксту, чым пры ланцуговой сувязі. Сінтаксічная аднатыповасць паралельнай арганізацыі можа быць падставай для многіх стылістычных фігур.

Найбольш тыповая для тэкстаў з паралельнай сувяззю наступная арганізацыя: зачын змяшчае галоўную думку ўсяго тэксту; сказы асноўнай часткі больш падрабязна раскрываюць яе змест, прычым варта назваць у якасці сінтаксічных уласцівасцяў гэтых сказаў паўтор іх структуры і адзінства формаў выражэння выказнікаў. Толькі ў канцоўцы звычайна дапускаецца змена часавага плану і адсутнасць паралелізму. Напрыклад:

Хто ж ты ёсць, чалавек?

Як з'явіўся і для чаго існуеш?

Ты ўпрыгожанне зямлі ці, наадварот, – яе ганьба і цвіль?

Маленькі ў макракосмасе і вялізны ў мікракосмасе?

Тут ты не ўмяшчаешся ні ў адну з ячэй, а там ніводная ячэя не заўважае цябе – ат, нейкая пылінка.

Ты ўвесь з супярэчнасцей і нечаканасцей.

Ты пішаеш кнігі, і ты ж паліш іх потым на кастрах.

Ты паказваеш сябе разумнымі робіш тое, што могуць зрабіць толькі дурні.

Ты нараджаеш чалавека – свой працяг, і ты ж знішчаеш гэтага чалавека – нібыта хочаш, каб працягу гэтага не было.

Дык хто ж ты ёсць, чалавек? (Я. Сіпакоў. Узятак з маўчання).

Прыведзенае акаймаванае складанае сінтаксічнае цэлае мае выразную паралельную будову: пераважная большасць сказаў – двухсастаўныя, прамы парадак слоў зачыну абумоўлівае прамы парадак слоў у сярэдняй частцы. Усе паралельныя сказы аднолькава адносяцца да зачыну, пазбаўленне ад якога прывяло б да страты сэнсавай сувязі паміж сказамі наступных структурных элементаў. Паралелізм сказаў узмацняецца іх анафарычнасцю: усе сказы развіцця думкі, акрамя першага і трэцяга, пачынаюцца з аднолькавага займенніка – ты, які мае надзвычай абагульняльны характар. Кожны сказ з’яўляецца сэнсава значымым, таму вылучаецца аўтарам у асобны абзац, што робіць анафару яшчэ больш выразнай стылістычнай фігурай. У адрозненне ад ланцуговай паралельнай сувязь мае “гаму стылістычных адценняў – ад нейтральнага да ўрачыстага, нават патэтычнага” [1, с. 162]. Такі факт пацвярджаецца спецыфікай паралельных канструкцый, уласцівых для мастацкага і публіцыстычнага стылю. Што датычыць тыпаў маўлення, то тут варта адзначыць, што паралелізм сказаў у сукупнасці з адзінствам трывальна-часавых формаў дзеясловаў-выказнікаў ўплывае на стварэнне апісальных і разважальных кантэкстаў.

Адным з актыўных відаў сувязі сказаў у складанае сінтаксічнае цэлае з’яўляецца **далучэнне**. Лагічнае абгрунтаванне гэтай структуры, на думку Е. А. Рэфяроўскай, “заключаецца ў адлюстраванні плыні маўлення, якая адлюстроўвае паступовае фарміраванне думкі ці папраўку думкі-паведамлення” [2, с. 14]. У асноўнай частцы выказвання ў форме асобнага сказа змяшчаецца асноўнае паведамленне. Калі яно ўжо аформлена, у свядомасці гаворачага могуць узнікнуць дадатковыя тлумачэнні або абагульненні толькі што сказанага, якія не маюць самастойнасці і далучаюцца да папярэдняга выказвання як асобныя мастацкія дэталі, напрыклад:

Выбухі. Выбухі. Гучны пошчак нямецкіх буйнакаліберных кулямётаў. Здані аэрастатаў на фоне марознай зары. Недзе ў канцы Цвярскага бульвара...

...Ніколі яшчэ чаканне не было такім вострым. Нават потым... (У. Караткевіч. Нельга забыць);

Першым яго [Івана. – В.Ш.] адчуваннем ад свету рэальнага была цеплыня.

Нават не цеплыня, а спёка, духата, парнасць... (В. Быкаў. Альпійская балада).

Пры далучэнні (гэта відаць з прыведзеных і падкрэсленых прыкладаў) дадатковыя звесткі дадаюцца да асноўнага выказвання ўжо пасля таго, як была выказана асноўная думка, кожная новая фраза далучаецца без папярэдняга абдумвання, чым надаецца выказванню адценне гутарковасці, экспрэсіўнасці і вобразнасці. Далучальныя адзінкі набліжаюць кніжнае маўленне да гутарковага, прымушаюць яго гучаць. Далучальныя канструкцыі дастаткова выразныя і разнастайныя, аднак не здольныя самастойна ўтвараць тэксты, таму можна гаварыць аб іх стылістычнай абмежаванасці, прыналежнасці да мастацкага і публіцыстычнага стыляў.

Складанае сінтаксічнае цэлае – часцей за ўсё даволі аб’ёмная сінтаксічная канструкцыя, таму натуральна, што пры сувязі сказаў у адзінства рэдка выкарыстоўваецца нейкі адзін від сувязі. У большасці выпадкаў адзначаецца спалучэнне паралельнай і ланцуговай сувязі (**змешаная сувязь**) з далучэннем або без яго. Напрыклад:

Што такое час? Гэта – нішто: яго нельга ўбачыць, пачуць, памацаць, панюхаць, насправацаць на язык; ім нельга заткнуць дзірку ў страсе або ў бюджэце; яго нельга запрэгчы ў плуг, запрасіць на шклянку гарбаты.

Час – гэта нешта бясконца бясчулае і бесстаронняе: якія б ні адбываліся акты найвышэйшай гуманнасці ці нечувалага здзеку над асобаю чалавека, ён застаецца спакойным і безудзельным.

Час – гэта нешта нечувана шпарка-імклівае. Шпаркасць яго прабегу нельга змераць самымі дакладнымі прыладамі. У той жа час нешта нязменнае і нерухомае, бо ўсе тыя

адзінкі, якімі мы мераем час, гэта не адзінкі часу, гэта толькі светлавыя, цеплавыя і іншыя з'явы, якія адбываюцца з пэўнай заканамернасцю і якія ніякага дачынення да часу не маюць.

Нягледзячы, аднак, на сваю нерухомасць і безудзельнасць, якую разнастайную афарбоўку прымае час у розных людзей і як па-рознаму скарыстоўваюць час гэтыя розныя людзі! Ёсць наш час і час даўнейшы, час залаты і час пракляты, час доўгі і час кароткі. Адзін у свой час быў вялікім чалавекам, а ў нашы часы нічога не варт. Другі стаў бы вялікім чалавекам, але ён не мае часу носа ўцерці за работаю, а другі ные ад таго, што не ведае, куды яму дзець лішні час. Ёсць людзі, якія ўбіваюць час, скарыстоўваюць час, нават папярэджваюць час і проста марна трацяць час (К. Крапіва. Мой сусед).

У гэтым урыўку выразна адчуваецца спалучэнне ланцуговай і паралельнай сувязі. Ланцуговая сувязь – пры выкарыстанні займеннікаў замест адпаведных паняццяў (*час – ён, нешта*), пры паўторы аднакаранёвых слоў у канцы папярэдняга – пачатку наступнага сказа (*Час – гэта нешта нечувана шпарка-імклівае, Шпаркасць яго прабегу...*), а таксама пры сэнсавым абагульненні або канкрэтызацыі папярэдніх звестак (*час бясулы, бо ва ўсіх сітуацыях застаецца спокійным і безудзельным; час шпарка-імклівы, бо яго шпаркасць нельга змераць і інш.*). Аўтар выкарыстоўвае такія разнавіднасці паўтараў, як лексічныя, марфалагічныя і сінтаксічныя. Лексічны паўтор слова *час* амаль у кожным сказе складанага сінтаксічнага цэлага не задавальняе аўтара, таму для больш моцнага ўздзеяння на рэцыпіента ён ужывае анафарычны паўтор гэтага слова ў пачатку другога і трэцяга абзацаў. Сінтаксічная роля паўтораных слоў на працягу тэксту мяняецца, што спрыяе стварэнню суцэльнага вобраза. Стылістычна насычаная канструкцыя, відавочна, разлічана на мастацкі эффект, сіла якога ўзмацняецца сінтаксічным паралелізмам – паўторам аднолькавых або падобных сінтаксічных канструкцый у межах кожнага абзаца (безасабовых сказаў у складаным бяззлучнікавым – 1 абзац; двухсастаўных з дзейнікам і выказнікам, выражанымі адпаведна назоўнікам і займеннікам у назоўным склоне, – 2 і 3 абзацы і г.д.). На працягу ўсяго фрагмента супастаўленне розных характарыстык аднаго паняцця суправаджаецца лексічным (*адзін – другі*) і сінтаксічным (аднолькавая будова сказаў) супрацьпастаўленнем. У прыведзеным урыўку ёсць і элеметы далучэння: падкрэслена ў трэцім абзацы галоўная частка складаназалежнага сказа сэнсава звязана з першым сказам абзаца, а не з тым сказам, пасля якога яна непасрэдна размяшчаецца, чым ствараецца своеасаблівае ўражанне падачы інфармацыі без папярэдняга абдумвання. Змешаная сувязь стварае асаблівыя ўмовы для аб'яднання разнароднай інфармацыі і вылучаецца не толькі шматпланавасцю, шматаспектнасцю, але і семантычнай непадзельнасцю выкладу.

Заклучэнне

Прыведзеныя прыклады дазваляюць сцвярджаць наступнае:

1) сказы ў складаным сінтаксічным цэлым аб'ядноўваюцца ў тэматычнае адзінства, аднак асноўны змест можа спалучацца з другаснымі, пабочнымі лініямі. Гэтыя лініі могуць ісці адна за адной, паслядоўна перадаваць узаемныя і фармальна-моўныя сувязі, а могуць перакрываюцца і нават пераплятацца паміж сабой. Такім чынам на ўспрыняцце тэксту ўплываюць не толькі яго структурныя адзінкі, але і суадносіны паміж імі, а таксама спосабы іх размежавання і аб'яднання;

2) эмацыянальна-экспрэсіўная афарбоўка як асобнага складанага сінтаксічнага цэлага, так і ўсяго тэксту залежыць ад абраных спосабаў аб'яднання сказаў, ад іх магчымых камбінацый. Ланцуговая, паралельная, далучальная і змешаная сувязь маюць розную ступень вобразнасці, аднак кожны з адзначаных тыпаў можа перадаваць як экспліцытную, так і імпліцытную інфармацыю. Найбольш актыўная і эфектыўная ў выражэнні падтэк-

сту далучальная сувязь. Паралельная і ланцугвая накіроўваюць на міжрадковае прачытанне звычайна ў выпадку выкарыстання дадатковых стылістычных прыёмаў ці фігур;

3) схільнасць да пэўнага тыпу сувязі сказаў можа ўплываць на фарміраванне індывідуальнага аўтарскага стылю.

СПІС ВЫКАРЫСТАНЫХ КРЫНІЦ

1. Солганик, Г. Я. Стилистика текста : учебное пособие / Г. Я. Солганик. – М. : Флинта, Наука, 1997. – 256 с.
2. Реферовская, Е. А. Лингвистические исследования структуры текста / Е. А. Реферовская. – Ленинград : Наука, 1983. – 216 с.

Электронный архив библиотеки МГУ имени А.А. Кулешова